

необхідності спеціального, цілеспрямованого відпрацьовування специфічного для кожного виду мовної діяльності ланки мовного механізму.

Мовна діяльність у всіх її видах реалізується, на думку психологів (Л.С.Виготський, І.А.Зимня, А.Р.Лурія), за допомогою загального мовного механізму, у який входить як осмислення, що випереджає відбиття у формі можливого прогнозування, види пам'яті, так і ґрунтуються на цих загально-функціональних механізмах специфічні мовні механізми (механізми відбору, переносу, корекції та ін.) [1; 4; 7].

Процес формування лексичних навичок передбачає механізм випереджуваного сприйняття, який допомагає почутому визначити лінгвістичну ймовірність появи того чи іншого слова в тексті. За твердженням психологів, прогнозуватися можуть не тільки окремі слова, але й словосполучення, що дозволяє передбачити опорні слова, прогнозувати окремі фрази.

Попередження майбутнього висловлення, на думку М.І.Жинкіна, "є головною діючою силою вміння складати текст" [3: 124]. Це значить, що в процесі створення висловлення мовець (пишучий), опираючись на його загальний задум, повинен передбачати більш конкретні елементи: особливості розвитку задуму, структуру й композицію тексту в цілому, реакцію слухачів (читачів), найбільш важкі частини тексту й т.п. У процесі сприйняття тексту слухаючий (читаючий) осмислює розвиток сюжету, появу тих або інших компонентів тексту, передбачає вживання тих або інших слів, конструкцій, що сприяє формуванню лексичних навичок в учнів.

Таким чином, розуміння чужої мови й створення власної пов'язане з такою здатністю людини, як передбачення, угадування, передчуття, попередження, прогнозування. Не знаючи змісту речення або тексту в цілому, пишучий (читаючий) і мовець (слухаючий) угадують його загальний зміст, синтаксичну структуру, оформлення за тими або іншими елементами, характерних для речень і текстів певних типів [2].

Дані психологічні аспекти мовного розвитку учнів істотно впливають на формування лексичних навичок у процесі роботи над основними видами мовної діяльності.

При цьому процес роботи над основними видами мовної діяльності може бути реалізований за допомогою поетапного формування мовної й пізнавальної активності учнів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Виготський Л.С. Мислення й мова. Проблеми психологічного розвитку дитини /Під ред. О.Н.Леонтьєва й А.Р.Лурія: Вибр. психол. досл. – М.: Вид. АПН РСФСР, 1956. – 516 с.
2. Жинкін М.І. Психологічні основи розвитку мислення й мови //Російська мова в школі. – 1985. – №1. – С. 47-54.
3. Жинкін М.І. Мова як провідник інформації. – М.:Наука, 1982. – 160 с.
4. Зимня І.А. Психологія навчання іноземним мовам у школі. – М.: Освіта, 1991. – 222 с.
5. Леонтьєв О.О. Психолінгвістика // Російська мова. – 1969. – №1. – С. 99-104.
6. Леонтьєв О.О. Психолінгвістичні одиниці й породження мовного висловлення. – М.: Наука, 1969. – 307 с.
7. Лурія А.Р. Мова й свідомість /Під ред. Е.Д.Хомської. – М.: МДУ, 1979. – 320 с.

УДК 37. 02

Нікітіна А.В.

АНАЛІЗ КАТЕГОРІЇ КОМУНІКАТИВНОСТІ ТЕКСТУ В ПЕДАГОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ

Методичні проблеми аналізу тексту в педагогічному дискурсі зумовлені необхідністю удосконалення комунікативної компетентності учасників спілкування — учителя як організатора навчання мови й мовлення і учня як суб'єкта, що оволодіває уміннями й навичками ефективного використання текстів у різних комунікативних ситуаціях. Адже

текст, як результат мовленнєвої діяльності, явище лінгвальне й позалінгвальне є важливим компонентом у моделі комунікації, посередником між учасниками спілкування, у ньому функціонують одиниці всіх мовних рівнів, спрямовані на реалізацію комунікативних намірів та об'єднані відповідно до законів текстотворення з урахуванням жанрово-стильових особливостей висловлення.

Текст постає ефективним засобом навчання мови, тому подальша розробка шляхів його аналізу, безперечно, є актуальною для лінгводидактики та часткових методик. Окремі питання аналізу тексту в методиці навчання мови стосуються характеристики різних текстових категорій, зокрема інформативності, зв'язності, членованості, цілісності, що зумовлюють комунікативність як найважливішу ознаку тексту.

Аналіз тексту постійно перебуває в полі зору дослідників. Так, методологічні аспекти цієї проблеми висвітлені в працях Н.Арутюнової, Н.Зарубіної, М.Зубрицької. Комунікативна структура тексту досліджена такими вченими, як Ф.Бацевич, О.Гойхман, О.Каменська, О.Кубрякова, М.Макаров, Т.Надеїна, О.Селіванова, Г.Почепцов. У науковій літературі більше уваги приділяється аналізу художнього тексту, зокрема розроблені лінгвістичні засади методики аналізу художнього тексту І.Коваликом, М.Плющ, Л.Мацько, Н.Купіною, Л.Лосєвою, Н.Миронюк, М.Шанським. Комунікативна організація художнього тексту проаналізована Л.Бабенко, Ю.Казаріним. Лінгвосемантичний аналіз тексту став предметом дослідження Н.Купіної. Психолінгвістичні аспекти вивчення тексту представлені в роботах таких учених, як Ю.Сорокін, І.Зимня, О.Леонтьєв, Л.Сахарний, О.Шахнарович та ін.

Методи і прийоми роботи з текстом у процесі навчання мови висвітлені лінгводидактами О.Біляєвим, В.Бадер, В.Мельничайко, М.Пентилюк, К.Плиско. Завдання лінгвістичного аналізу визначені В.Мельничайком. Методичній проблемі відбору художніх текстів для аналізу присвячені наукові розвідки М.Крупи. Аналізу тексту в процесі підготовки до переказу приділяється особлива увага в методичних роботах Т.Донченко (змістово-композиційний аналіз), Т.Сурової (лінгвістичний аналіз з метою лексичної підготовки до переказу). Комунікативний аспект аналізу текстів різних стилів, комунікативна модель аналізу тексту на уроках словесності представлена З.Смелковою.

Дослідження з проблеми аналізу тексту виявляють широке коло питань, що потребують подальшої розробки паралельно за двома напрямками — систематизації й узагальнення та конкретизації й деталізації окремих дій і процедур аналізу. Сучасні наукові розвідки в царині тексту й дискурсу, теорії комунікації зумовлюють доповнення або й перегляд певних наукових позицій, що стосуються аналізу тексту.

Актуальна в сучасній школі комунікативна методика навчання мови передбачає розгляд не тільки предметно-сислової і структурної цілісності тексту, а й комунікативної. Так, потребує обґрунтування комунікативний підхід до аналізу тексту в педагогічному дискурсі, зокрема з'ясування теоретичних засад методики аналізу категорії комунікативності текстів, що використовуються під час навчання мови (ознаки тексту, що відбивають його комунікативне призначення, лінгводидактичні функції текстів у педагогічному дискурсі, принципи комунікативного аналізу, виділення мовленнєвознавчих понять, на яких ґрунтується комунікативний аналіз). На розв'язання цих завдань спрямована стаття.

Застосування комунікативно-діяльнісного підходу до навчання мови передбачає розуміння тексту як основного засобу пізнання, а також розвитку мовлення учнів. Відповідно до цього підходу текст реалізує взаємодію вчителя й учнів, сприяє розкриттю їхніх особистісних рис, тобто гармонізує педагогічне спілкування. Ефективність такого спілкування залежить від комунікативності усних і писемних текстів, що використовуються в процесі навчальної діяльності. Здебільшого ці тексти розвивають діалогічність мислення, формують мислення і мовлення учнів [5; 3].

Комунікативність як окрема категорія (обов'язкова концептуальна характеристика тексту) неоднозначно трактується вченими. Здебільшого її розглядають як ознаку цілісності та єдності тексту — комунікативну єдність поряд з тематичною та структурною. Комунікативна єдність зумовлюється комунікативною цілеспрямованістю тексту [2: 149]. У

контексті нашого дослідження схиляємося до думки, що категорії комунікативності тексту виявляється в багатьох способах і засобах орієнтування на інтереси учасників спілкування, у можливості прогнозування ходу думок, у створенні емоційного настрою і співробітництва в процесі спілкування.

Методика аналізу категорії комунікативності тексту зумовлена такими його *ознаками*: текст — ідеальна вища комунікативна одиниця, у ньому функціонують одиниці всіх мовних рівнів і виявляють свої можливості впливу на адресата мовлення; текст насамперед поняття комунікативне, орієнтоване на виявлення своєрідності певного роду діяльності; текст являє собою основну одиницю комунікації, спосіб збереження й передачі інформації, форму існування культури, продукт певної історичної епохи, відображення психічного життя індивіда; текст можна визначити як мовленнєвий твір, концептуально зумовлений (тобто такий, що має концепт, ідею) і комунікативно орієнтований в межах певної сфери спілкування.

До важливих теоретико-методичних чинників аналізу категорії комунікативності тексту відносимо *лінгводидактичні функції тексту*.

Лінгводидактичними функціями тексту називаємо ті потенційні дидактичні можливості, що можуть бути використані педагогом для досягнення мети всього уроку або для виконання завдань окремих його частин. Лінгводидактичні функції тексту відповідно до триєдиної мети сучасного уроку мови можуть бути поділені на виховні, розвивальні й навчальні.

Виховні функції тексту зумовлені насамперед його змістом, основною думкою, естетичними властивостями [4: 30]. Такі функції легко визначаються педагогами, а також саме вони здебільшого впливають на вибір тексту для аналізу.

Серед розвивальних функцій виділимо такі, що сприяють розвитку пізнавальних здібностей, комунікативної вправності й естетичних уподобань. Зараз широко впроваджуються тексти, спрямовані на розвиток умінь сприймати й розуміти висловлювання (тексти для аудіювання й читання). Методика аналізу таких текстів, насамперед їх комунікативних властивостей, потребує подальшої розробки, удосконалення відповідно до завдань навчання мови.

Навчальні функції текстів різних стилів мовлення традиційно застосовуються для диктантів, переказів, під час підготовки до усних або писемних творів, складання лінгвістичних мініатюр, різних видів вправ тощо. Мовні одиниці, що постають об'єктом аналізу, виділяються з тканини тексту насамперед завдяки своїм властивостям передавати певну інформацію, здійснювати обмін думками, впливати на співрозмовника, створювати позитивний настрій. На виявлення комунікативних ознак мовних одиниць у їх взаємозв'язку та взаємовпливові спрямований комунікативний аналіз тексту.

Визначаємо такі основні *принципи* комунікативного аналізу тексту:

* *Принцип відповідності процесу породження тексту*. Здійснення аналізу комунікативних ознак тексту ґрунтується на психолінгвістичному трактуванні породження тексту як процесу. За О.О.Леонтьєвим, цей процес ілюструє така модель: мотивація і задум — здійснення (реалізація плану) — зіставлення реалізації із задумом. Запитання, пропонувані для аналізу категорії комунікативності, повинні спрямовувати думку учня на виявлення, розшифровку складових такої моделі в текстах.

* *Принцип урахування комунікативних інтенцій мовця* (повідомлення, волевиявлення, реакція на мовленнєву ситуацію). Комунікативна інтенція (намір) означає конкретну мету висловлення мовця. Розуміння цієї мети адресатом забезпечує ефективність спілкування. Тому схеми аналізу тексту щодо його комунікативності повинні містити запитання, спрямовані на характеристику мовних і позамовних засобів вираження комунікативного наміру.

* *Принцип урахування експліцитних і імпліцитних засобів комунікативності тексту*. Аналіз тексту не повинен обмежуватися виявленням тільки мовних засобів, що передають явний, виражений смисл тексту (експліцитний). Потребує уваги й імпліцитний смисл —

прихований, зрозумілий під впливом конкретних умов спілкування. Імплицитність тексту зумовлена тим, що в ньому не представлена вербальна інформація, яка повинна бути в свідомості мовців, забезпечуючи адекватність розуміння. Характеристика явного й прихованого смислів тексту сприятиме виробленню в учнів умінь сприймати думку конкретного тексту, іти від слів автора, а не від якогось раніше відомого положення, під яке підганяється текст. Як зазначає Т.Донченко, важливо навчити бачити деталі тексту, а це означає не бачити того, чого автор не говорив [3; 4].

* *Паралінгвістичний принцип* передбачає урахування засобів, що формують комунікативно-прагматичний аспект тексту: розташування тексту на папері, демаркаторів (спеціальних графічних знаків, що вказують на межу в тексті або відділяють одну частину тексту від іншої: спеціальні слова, знаки, креслення літер, стереотипні вирази; абзац, велика літера, пробіл, рубрики, параграфи тощо).

* *Принцип виділення (характеристики) комунікативних реєстрів* мовлення. Комунікативні реєстри мовлення (поряд з функціонально-смысловими типами мовлення) визначаються типом репрезентованої в тексті інформації. Репродуктивний (зображувальний) реєстр виконує комунікативну функцію відтворення, репродукування засобами мови подій, картин дійсності як таких, що безпосередньо сприймаються органами чуття мовця. Його граматична домінанта — дійсний час, цей реєстр виявляється в описах. Комунікативна функція інформативного реєстру — інформувати про відомі явища дійсності, події абстраговано від конкретно-часових і просторових умов протікання. Цей реєстр використовують для передачі своїх знань про типові, повторювальні явища, він є основним у розповідних і описових контекстах, що представляють перебіг подій або створюють образи персонажів. Генеритивний реєстр передає узагальнення, осмислення інформації, що зіставляється з життєвим досвідом, особистим ставленням до предмета мовлення. Волюнтативний реєстр виконує функцію волевиявлення мовця, спонукання адресата до дії. Реактивний реєстр виражає реакцію мовця, здебільшого з оцінним забарвленням, висловленням позитивного чи негативного ставлення до подій [1: 419-420].

* *Принцип тема-рематичної єдності* полягає в урахуванні актуального (комунікативного) членування — поділу речень тексту на тему й рему, що забезпечує поступове просування інформації від відомого до нового.

* *Принцип урахування комунікативно-риторичних якостей мовлення* (за античними риториками, ідей, пов'язаних з особою мовця): змістовності, доречності, точності, логічності, послідовності, правильності, чистоти, багатства, різноманітності, виразності та образності. Аналіз комунікативно-риторичних якостей свідчить про те, що вони пов'язані з усіма складовими комунікативного акту: учасниками, принципами й правилами спілкування, мовним кодом, обставинами, що сприяють ефективному спілкуванню [2: 196].

До теоретичних засад аналізу категорії комунікативності тексту належать *мовленнєвознавчі поняття*, що лежать в основі комунікативного аналізу тексту.

Мовленнєвознавчі поняття (поняття про мовлення), визначені шкільною програмою, формують в учнів уявлення про мовлення як вид діяльності людини, учасників спілкування та сукупність мовних і позамовних умов спілкування. Мета засвоєння мовленнєвознавчих понять полягає у використанні їх як орієнтирів для формування умінь і навичок зв'язного мовлення (під час сприймання, відтворення та створення текстів).

Відбір і змістове наповнення мовленнєвознавчих понять зумовлено логікою навчання мови й мовлення згідно з чинними програмами, виробленням мовних умінь і навичок, характеризується поступовим ускладненням та узгодженістю мовленнєвознавчої змістової лінії програми з мовною, соціокультурною та діяльнісною.

Мовленнєвознавча теорія повинна бути засвоєна учнями не стільки у вигляді визначень, формулювань та правил, а як усвідомлення необхідності здійснювати навчальні дії з цими поняттями та правилами, зокрема й під час комунікативного аналізу.

Основні мовленнєвознавчі поняття, що засвоюються учнями у процесі оволодіння мовленнєвою діяльністю на уроках рідної (української) мови, можна розподілити на такі

групи: відомості про мовлення і спілкування, відомості про текст, стилі мовлення, типи мовлення, види, жанри робіт. Оволодіння учнями цими поняттями забезпечує ефективний аналіз категорії комунікативності текстів.

Визначені теоретичні засади аналізу категорії комунікативності тексту спрямовані на вдосконалення шляхів використання текстів у процесі навчання мови й формування комунікативної вправності учнів. Викладені наукові положення слугуватимуть для вчителів-словесників орієнтиром у практичній діяльності. Перспективи подальших розвідок вбачаємо в розробці узагальнених моделей комунікативного аналізу в типових ситуаціях формування комунікативної компетентності учнів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бабенко Л.Г., Казарин Ю.В. Лингвистический анализ художественного текста: Учебник; Практикум. – М.: Флинта: Наука, 2004. – 496 с.
2. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики: Підручник. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2004. – 344 с.
3. Донченко Т.К. Лінгвістичний аналіз тексту під час підготовки до переказу у 5-6 класах: Посібник. – К.: Форум, 2002. – 175 с.
4. Пентилюк М.І. Аналіз тексту на уроках мови // Дивослово. – 1999. – №3. – С.30-32.
5. Смелкова З.С. Педагогическое общение: Теория и практика учебного диалога на уроках словесности. – М.: Флинта: Наука, 1999. – 232 с.

УДК 37.03

Павлик О.А.

ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ЯК ДРУГОЇ

Останнім часом помітно зріс інтерес до комунікативного спрямування мовної освіти, адже провідним завданням навчання української мови на сучасному етапі шкільною програмою визначено формування в учнів умінь і навичок вільно, комунікативно виправдано користуватися засобами української мови (стилями, формами, жанрами) в різних життєвих ситуаціях. У зв'язку з цим послідовно обстоюється ідея комунікативно-діяльнісного підходу, що полягає в такій організації навчання, коли засвоєння мови відбувається безпосередньо в процесі комунікативної (реальної чи модельованої) діяльності з метою оволодіння комунікативними умінями й навичками (користуватися мовою залежно від конкретної ситуації).

Проблема комунікативного аспекту не нова для методики навчання іноземної та рідної мови. Значний внесок у розв'язання окресленої проблеми зробили психологи Л.С. Виготський, М.І. Жинкін, О.О. Леонтьєв, І.О. Зимня, лінгводидакти Є.І. Пасов, В.Л. Скалкін, М.І. Пентилюк, Г.О. Михайловська, Г.Т. Шелехова О. Глазова та інші. Та все ж залишається низка нерозв'язаних питань. Так, в дослідженнях науковців спостерігається неоднозначна оцінка фактору комунікативності: у різних джерелах знаходимо визначення комунікативного *підходу*, *принципу* комунікативності, комунікативного *методу*.

Разом з тим однією з найменш досліджених є проблема формування комунікативної компетенції школярів на уроках близькоспорідненої мови. О.Н. Хорошковська дає лише принагідні зауваження щодо включення дітей до комунікативної діяльності засобами державної мови. Це в свою чергу потребує детального розгляду специфіки проблеми, з'ясування шляхів розвитку комунікативної компетенції російськомовних школярів.

Мета статті – розкрити особливості формування комунікативних умінь в умовах навчання близькоспорідненої мови, подати загальні рекомендації щодо проведення цієї роботи.